

világ adta új lehetőségekbe, hanem az emlékezés, a túlélő büntudatának és szegye-
nérszétének poklába.

Mind Eddy de Wind, mind Boschwitz hőse utazó, nemcsak a szó referenciális,
hanem transzcendentális értelme szerint is. Akárcsak a regény, úgy a feljegyzések
szubjektumának utazása is az átélt beszéd narratív eszközével táruul fel előttünk. Be-
ágyazott fokalizációjukon keresztül utazunk velük késői utastársként. Ez a látószög
lehetővé teszi, hogy beférközzünk Silbermann és Hans van Dam gondolataiba. A
Kristályéjszakától egészen Auschwitz felszabadulásáig utazunk velük. Eddy de Wind
feljegyzései ott folytatódnak, ahol Boschwitz regénye abbamarad. Hollandiában
140.000 zsidóból 102.000 pusztult el Auschwitzban és más haláltáborokban. Boschwitz
regényében szinte minden megtudható arról a mechanizmusról, ahogyan üldözötté
lesz valaki. Az ő szürke zónájában az üldözővel azonosuló üldözöttel találkozunk.
Eddy de Windnél felbukkan a „szürke zónában” látható másik típus is, az Agamben
által oly mélyen elemzett muzulmán, aki már feladott minden küzdelmet. És azok is,
akik különböző okokból, leginkább a véletlen folytán túlélőkké váltak. Mindkét könyv
tanúságtétel, a halottak nevében tanít, a máért szól. *[Jelenkor; Athenaeum]*

GERA JUDIT

A szubjektum viadala önmagával

GIORGIO AGAMBEN: *AMI AUSCHWITZBÓL MARAD*, FORD. DARIDA VERONIKA

Giorgio Agambennek, korunk talán egyik legmeghatározóbb filozófusának 1998-as
könyve immáron magyarul is olvashatóvá vált. A szakma által már jól ismert Homo
sacer sorozat harmadik része új perspektívák behozásával az európai ember egyik
legnagyobb tragédiájának nyomasztó témájával nézz szembe: Auschwitz traumájának
feldolgozhatatlanságával. Agamben a Homo Sacer első részében már megágyaz
mindennek, amikor a szuverenitás és a pusztá élet [homo sacer tulajdona, kirekesztett
élet, jogától a szuverenitás által megfosztott élet] összefüggését egy kikerülhetetlen
viszonyban látja. Agamben hosszú okfejtésben arra jut, hogy egy állam szuverenitá-
sának legmagasabb foka akkor jelenik meg, amikor kivételes állapotot hirdet, tehát
az addigi politikai és jogi rendet ideiglenesen felfüggeszti, miközben azt normává
teszi. Ezen a ponton lesz a pusztá élet fogalma döntő, hiszen a szuverenitás ilyen
magas kiterjesztése okvetlenül az állampolgárok jogainak csökkentésével jár, Han-
nah Arrendt egy tézisére hivatkozva pedig azt mondja, hogy minthogy az emberi és
polgári jogok összefonódtak egymással, ezért a polgári jogok elvesztése, normatív
felfüggesztése magának az emberi jogoknak az elvesztésével jár. Ez történik a Har-
madik Birodalomban a náci rémuralom alatt.

Ennek nyomán pedig Agamben felülírja az eddigi, Foucault által ismert biopoli-
tika fogalmát, szerinte ugyanis a 20. századra a szuverén állam az élet felett gyakorolt

hatása közel sem olyan pozitív természetű, mint addig. Míg Foucault-nál a szuverén állam elsődleges célja a zoének a *polis*ba emelése, addig a modern rendszerben az állampolgár szubjektumának pusztá életté silányítása a cél, aminek során minden élet *homo sacer*ként definiálódik. Emellé pedig társul egy olyan sajátos jogrend, ami mindezt lehetővé teszi egy olyan kiskapu megmutatásával, ami a jogban mindig is élt. A jogos és jogtalan közötti különbség nem nevezhető jogosnak vagy jogtalanak, hiszen ha ezzel a megkülönböztetéssel élünk, vagyis valamit jogosnak vagy jogtalanak titulálunk, csak az oldalakat változtatjuk, ugyanis a jogban eleve nincsen egy kiindulópont, objektív epicentrum, ahonnan lehet jogosnak vagy jogtalanak mondani valamit, hanem eleve csak a jogosra tudunk visszamenni. Ezt kihasználva lesz a kivételes állapot jogosnak beállítva, a szuverenitás törvényes jogtalanágai jogosak, az állam számára pedig minden élet, amiről úgy dönt, pusztá élet. Ennek kapcsán Agamben jórészt Carl Schmittre hivatkozik, de talán érdekes lett volna ebből a szempontból megvizsgálni Gustav Radbruch 2. világháború után megjelent, a *Törvényes jogtalanág és törvény feletti jog* című munkáját.

A Homo sacer sorozat harmadik darabjában konkrét túlélők traumaélményeit taglalja, továbbá a tanúra és a tanúságtételre helyezi a hangsúlyt. „A táborban a deportált számára a túlélés egyik oka az, hogy tanúvá váljon” – írja Agamben. Tehát a lágerből való kijutás egyik okaként a későbbi elmesélés vágya jelenik meg. Csak-hogy nem mindeki képes tanúságtételevé válni. Egyrészt azokra gondol a szerző, akik hallgatásba burkolóztak, másrészt pedig azokra, akik, akár egy nyelvi burokba zárva, másról sem tudnak beszélni. De még ha a beszéd meg is történik, el lehet-e mondani a légerek történetét? Van-e tökéletes tanú? Ez két lehetséges utat is felvet. Ha azt mondjuk, elmondható a légerek története úgy, ahogyan egy bármilyen más történet, akkor megfoszthatjuk felmérhetetlen tragédiájától, viszont ha elmondhatatlannak bélyegezzük, akkor olyan aurát kerítünk köré, amely ugyan tiszteletet parancsol (sőt Agamben etimológiai kutatásában a „némán imádás” alapjelentésig jut), de nem eredményez valódi szembenézést. Gondolatmenetét pedig így zárja: „Annak a kockázatát is vállalva, hogy mindazt, amit a gonosz tud önmagáról, mi is könnyen megtalálhatjuk önmagunkban.” Ezzel a hatalmas felelősséggel és tudatossággal felvértezve kell szembenézni a táborokkal, hiszen nem tudni, mit találunk benne, talán az emberiség legmélyebben fekvő gonoszságát, ez pedig, ha nem rendezzük el magunkban, újrateremtődhet.

Agamben a túlélők tanúságtétele során egy hiányt fedez fel, hiszen a túlélők a kivételek, mivel túlélők, de mi történt a többi fogollyal? Nem az ő történetük lenne a valódi tanúságtétel? A túlélők úgy éltek túl, hogy valamiképpen kívülállókka váltak a történetésen, de mi van a belül állókkal? Mi van az odaveszettekkel, az ún. muzulmánokkal? (A tábori zsargonban muzulmánok nevezik az olyan foglyokat, akik tulajdonképpen élőhalottaknak számítottak, nem éreztek semmit már a külvilágból, és akiket a saját fogolytársaik is kivetettek maguk közül, mert a lehetséges önmagukat látták bennük.) A muzulmánok olyanok voltak, mint akiken transzorbitális lobotómiát hajtottak végre, valahol az állati szint alá kerültek, ugyanis ösztöneik sem voltak már. Agamben szerint a muzulmán az a szint, „ahol az ember átlép a nem-emberi állapotba”. Emellé pedig, ha továbbra is tartjuk azt a megállapítást, mely szerint a teljes értékű tanú csakis a muzulmán lehet, úgy módszeresen elmoszuk a határokat az ember és nem-ember

között. Sőt még élet és halál között is, hiszen a muzulmánoknak nem csak az életét vették el, hanem – ami az emberi méltóságnak egy fő pontja – a méltóságát is a tisztességes halálra. A halál az, ami az életet megkoronázza, ami az életnek értelmet ad. Azonban Auschwitzban a halált futószalagon gyártották, ezért a halál ott mint konkrét fogalom nem jelenik meg. Elveszik a halál jelentőségét, és csak holttestek vannak, halál nélkül. A táborok foglyai nem tudnak különbséget tenni Agamben logikája szerint a nem-tulajdonképpen és a tulajdonképpen között, ugyanis számukra minden nem-tulajdonképpeniként jelenik meg, elfoglalva a tulajdonképpen helyét, tehát a halált már tulajdonképpeniként látják, azaz nem valaminek a sajátjaként, hanem nem-tulajdonképpeniként, azaz senkinek a sajátjaként, ezért lehet azt mondani, hogy a koncentrációs táborokban nem volt halál, csak meghalás. Ez az, ami a táborokat borzalmassá és etikailag végtelenül emberellenessé teszi. Tehát a muzulmán esetében, mivel az ember és nem-ember közt van, megállapítható az a paradoxon, hogy „az ember az, aki képes túlélni az embert” – ez a logika pedig alátámasztja azt az ugyancsak paradox kijelentést, amelyet korábban tett Agamben, miszerint az egyetlen igazi tanú a muzulmán, az odaveszett.

Agamben ezek után a szégyen felől elemzi a szubjektumot, ahol ugyancsak ilyen paradox állításokat lehet tenni. A szégyen a túlélőknél leggyakrabban a túlélés szégyeneként jelenik meg, vagyis hogy valaki más helyett él, nem a saját jogán. Azonban mindemellett egy furcsa szégyen, egy intim szégyen is megjelenhet, például egy túlélő beszámolójában, amikor az egyik foglyot véletlenszerűen kiválasztja megölésre egy náci tiszt, a fogoly pedig belepirul. Ez az a szégyenérzet, ami a szubjektum legmélyéig levezethet minket. Ebben az érzületben is ugyanaz történik, mint egy szadomazochisztikus játék során, amikor az alany azt élvezi, hogy szubjektuma teljesen deszubjektívizálódik kiszolgáltatottsága miatt, miközben a társa folyamatos impasszibilitásával rendre szubjektívizálódik. A két pólus közti játék a gyönyör tárgya. A kiszolgáltatott gyönyöre a társában szubjektívizálódik, miközben a társa szubjektuma a kiszolgáltatottban deszubjektívizálódik, és mindketten ezt élvezik.

A fogoly esetében is hasonló megy végbe, amit a pirulása leplez le: a deszubjektívitás, ami a szubjektumról árulkodik. Más téren is előfordulhat deszubjektívizáció, mint például a költőknél. Fernando Pessoa portugál költő erre talán a legjobb példa. Pessoa deszubjektívizációja a több tucat fiktív alakmásban teljeseedik ki, s ahogy egyre jobban deszubjektívizálódik a biográfiai én, a teremtett költő-figurák úgy szubjektívizálódnak. Verseket írnak, folyóiratokban publikálnak, egymással leveleznek, egyik mesterének vallja a másikat, ennek a deszubjektívizációnak a végső szintje pedig Pessoa szemszögéből a reszubjektívizáció, vagyis az a mozzanat, amikor Pessoa saját maga deszubjektívizációjára reagálva reszubjektívizálja saját magát.

Tehát a muzulmán tanúságtételének szempontjából kimondható, hogy „aki valóban tanúskodik az emberben, az a nem-ember, és hogy az ember csupán a nem-ember helyettese, akinek kölcsönveszi a hangját”, vagyis a deszubjektívizációról tanúskodó alany az igazi tanú, azonban, ha így vesszük, akkor minden tanúságtétel a két pólus, a szubjektívizáció és a deszubjektívizáció közötti szakasz közt ingázik.

Ám ahhoz, hogy az ideális tanú tanúságtételét megértsük, elő kell vennünk a nyelvet, amelyen ez megtörténhet. Agamben kiindulópontja itt Foucault, aki arra kereste a választ, hogy hogyan tud egy szubjektum az általa kimondott kijelentésekben

megjeleni, vagyis lehet-e a nyelv annyira kifejező, hogy abban megjelenjen az én, ha a kijelentés nem a szövegre utal, hanem annak végbemenetelére. Az ezzel kapcsolatos fejtegetéseiben Agamben Foucault-ra hivatkozik, de hasonló szempontból vizsgálta ezt Paul de Man is *A trópusok retorikája* című, Nietzsche gondolataira alapozó tanulmányában. De Man logikája szerint a szubjektum perspektívája egy metafora a nyelvben, ami arra szolgál, hogy a szubjektum a saját értelmezését szélesítse ki a világra, és „emberközpontú, a hiúságát kielégítő jelentéshalmazzal helyettesít egy olyan jelentéshalmazt, mely őt a kozmikus rend egy pusztán múlandó véletlenévé alacsonyítja le”. Tehát a nyelv kijelentés-jellege metafora, vagyis elváltozás révén jön létre, azonban ez szükséges ahhoz, hogy a szubjektum nyelvben való nem-léte ne okozza az én teljes megsemmisülését. De akkor hogyan maradhat fenn a szöveg, mint az az entitás, ami az ént tagadja mint a szubjektum deszubjektívizációjának bizonyítéka? De Man szerint úgy maradhat fenn, hogy az én középpontként tekint rá, a nyelvben a személyiség és a középpontosság felcserélődik, azonban a középpontosság révén megmentett én még nem nyeri vissza jelentőségét, csak akkor, ha az én áttevődik a szövegbe, amely őt tagadja. Agamben is hasonló logika útján jut el oda, amit ő archívumnak hív, vagyis egy olyan nem-szemantikus résznek, amely a kijelentésbe magába beleíródik [deszubjektívizációval] csupán attól, hogy a kijelentés megtörténik, és ezzel megnehezít minden beszédet. Az archívum az a része a nyelvnek, amely ki-nem-mondott, de mégis minden mondottban benne van, és a kijelentés folyamatában háttérbe szorul.

Az archívum fogalma pedig kapcsolatban áll a tanúságtétellel, ugyanis az archívum az, ami a „mondás képessége és létezése”, a tanúságtétel pedig a „mondás lehetősége és lehetetlensége”. Mindkettőben a szubjektum a döntő szereplő, amivel szemben az archívum logikája szerint megsemmisül az én, a tanúságtétel pedig erre a megsemmisült én üres helyére íródik be, amivel éppen a mondás lehetősége és annak lehetetlenségében helyezkedik el, amiből a kiút csak az esetlegesség „mint a nem létezés képessége” lehet Agamben szerint. Ez a nyelv olyan paradoxona, amely a szubjektumot arra készíti, hogy egy olyan közegen belül szubjektívizálódjon, ami természete szerint deszubjektívizálja, tehát egy lehetetlenségben kell kifejezőnek lennie, és mindemellett pedig egy olyan helyzetben fejezzen ki tanúságtételt, amely helyzetben a mondásra képtelenség jelenti a megvalósulást, tehát egy újrasemmisülő és újraszülető mozgásban váljon tanúságtétellé.

Agamben pedig a könyv végére visszatér a muzulmánok, vagyis a teljes értékű tanúk ellentmondására, akik a nyelvben nem tudnak jelen lenni már, hiszen odavesztek, de ennél fogva csak ők lehetnek az igazi tanúk. Ugyanakkor tanúságot tenni annyit, mint másnak a helyébe lépni, más nyelvét használni, ez pedig különösen érdekes akkor, mikor olyan túlélőkkel találjuk szemben magunkat, akik azt mondják: „muzulmán voltam”. Tehát a túlélő, akinek muzulmán időszaka volt, a saját deszubjektívizációjában szubjektívizálódik, a szubjektum üres helyére a deszubjektívizált nem-nyelv íródik be, ennél fogva pedig a tökéletes tanúként jelenik meg. A nem-ember nem-nyelve tehát elmondhatóvá válik, de vajon megérthetővé is válik ezáltal? *[Kijárat]*

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.